

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІВЧАРСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Висвітлено основні віхи становлення та розвитку вівчарства в Україні у контексті теоретико-методологічних та науково-організаційних чинників. Узагальнено пріоритетні напрями діяльності та здобутки наукових інституцій у даній галузі.

Ключові слова: вівчарство, доместикація, племінна справа.

На сучасному етапі забезпечення продовольчої незалежності України та заповнення своєї ніші в сталому загальноєвропейському господарчому комплексі не можливі без зростання економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі вівчарства. Законом України «Про племінну справу у тваринництві» (1999) передбачено широкий комплекс заходів з удосконалення та раціонального використання племінних ресурсів тварин, у тому числі й овець. Розгортання плідної селекційної роботи потребує ґрунтового науково-історичного аналізу та синтезу наукових основ вівчарства, до становлення та розвитку якого значних зусиль докладено кількома поколіннями вітчизняних учених.

Окремі аспекти становлення та розвитку теорії розведення овець розкрито в наукових працях В. М. Іовенка, П. І. Польської, В. М. Рябка та інших дослідників [2, 8, 9]. Однак вищезазначені автори основну увагу зосереджували на відтворенні специфіки породотворного процесу, тоді як теоретико-методологічні та науково-організаційні чинники розвитку вітчизняного вівчарства залишилися поза їхньою увагою. Заповнення цієї прогалини сприятиме цілісності науково-історичного аналізу проблеми, що розглядається.

Завдання даної статті полягає у проведенні комплексної оцінки внеску кількох поколінь учених у розвиток вітчизняного вівчарства. Узагальнення результатів їхніх багаторічних пошуків відкриває широкі можливості для історичної реконструкції маловідомих сторінок зоотехнічної науки, висвітлення механізму функціонування галузевих наукових інституцій та шкіл.

Автором використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація), історичні (предметно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний) методи. Також залучалися методи джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Матеріали дослідження засвідчили, що завдяки біологічним особливостям овець (невибагливість до кормів, ефективне використання пасовищ, скороспілість) їх розведенню з давніх часів приділяли належної уваги. Найдавнішими знахідками овечих кісток на українських землях є археологічні шари культури «лінійно-стрічкової кераміки» (V тис. до н.е.), знайдені на берегах р. Дністра в Галичині. Проте однозначної відповіді щодо періоду доместикації овець вони не дають. Таких сумнівів не виникає, коли йдеться про «трипільську культуру» (IV-III тис. до н.е.). На численних поселеннях цього періоду знайдено значну кількість овечих кісток і виокремлено два типи овець, один з яких характеризувався добре розвинутими, спіралью закрученими рогами, інший – короткими та сплющеними [2].

У III тис. до н.е. у структурі поголів'я свійських тварин племен так званої «ямної культури» на частку овець та кіз припадало не менше 35 % і ця тенденція зберігалася впродовж усього періоду епохи бронзи та початку епохи заліза. Скотарі зі Сходу, поступово змінюючи одні одних, поселялися у родючих українських степах. Наявність у їхніх господарствах овець чітко засвідчують археологічні матеріали «середньодніпровської», «катакомбної», «зрубної» та інших культур.

Значного поступу у розвитку вівчарства досягли в добу Київської Русі (IX-XIII ст.), незважаючи на пріоритетний розвиток конярства та становлення кіннозаводства. Доказом цьому слугують матеріали археологічних розкопок та перші літературні джерела, що дійшли до наших днів (літописи Нестора, «Повість минулих років» Огумена Сільвестра).

В період Російської імперії відповідними наказами Петра I Малоросію визнано найбільш сприятливим місцем для розведення овець. Бажаючи займатися даним промислом надавалися позики на пільгових умовах (у сумі 100 тис. рублів асигнаціями на 10 років) і по 30 тис. десятин землі за низьку орендну платню – 25 коп. з десятини поземельного збору [1]. Слід відмітити, що до XVIII ст. розводили овець переважно грубововнового, комбінованого типу, які давали м'ясо, вовну, молоко та овчину. Значного поширення набула сокільська порода, створена майже 500 років тому у результаті тривалої народної селекції. Вдосконалення породи відбувалося на основі цілеспрямованого послідовного добору та підбору сірих смушків, попит на яких сприяв її значному поширенню серед населення.

У XVIII ст. на українських землях зароджується мериносове вівчарство. Створюються племінні вівцеферми, заохочується будівництво суконних фабрик, запрошуються закордонні майстри суконного виробництва. Початок тонкорунному вівчарству поклали іноземні вівчарі: Рувьє, Вассаль, Міллер, Фельц-Фейн, яким надавалася стотисячна позика, 200 тис. десятин землі та право безкоштовного перевезення поголів'я на судах Чорноморського флоту. Натомість їх зобов'язували за три роки збільшити кількість овець до 150 тис. голів, при кожній племінній вівцефермі відкрити вівчарські школи для підготовки досвідчених вівчарів.

У наступні десятиріччя в країну потяглися численні емігранти, які стали її колонізувати і запроваджувати мериносове вівчарство. За приміром іноземців тонкорунних овець розводили й українські поміщики. Галузь швидко розвивалася в країні, поступово охоплюючи все більші й більші території. Так, у 1866 р. у Херсонській, Таврійській і Катеринославській губерніях вже нараховувалося більше 7 млн мериносових овець, із яких 91,3 % належало крупним землеволодільцям [2].

Однак, у зв'язку зі зростанням цін на пшеницю та значною розораністю земель поголів'я мериносових овець почало різко скорочуватися, а ареал посуватися все далі на південь. Розвитку нової галузі не сприяла й тогочасна примітивна технологія виробництва продукції вівчарства. Мериносові вівці, знаходячись майже цілий рік на пасовищах, при відсутності належної племінної роботи, швидко змішувалися з місцевими грубововновими вівцями, втрачаючи свої цінні якості.

Ідейними натхненниками розбудови галузі мериносового вівчарства в країні були вітчизняні вчені: М. Г. Ліванов, С. М. Ходецький, І. Г. Подоба. Зокрема, С. М. Ходецький вперше ввів термінологію з вовнознавства, сприяв організації громадського збору та збуту вовни. І. Г. Подоба провів перші мікроскопічні дослідження вовни мериносових овець, необхідні як для текстильної промисловості, так і, головним чином, для її правильної оцінки при проведенні селекційних робіт. Ґрунтовну науково-дослідну роботу з розведення овець в Україні почали лише в першій половині ХХ ст., основним плацдармом для її проведення була Асканія-Нова, де в 1916 р. відкрили відділення дослідної станції з вівчарства Петровської землеробської академії, яке щоправда проіснувало не більше року. У 1925 р. за ініціативою професора О. О. Браунера в Асканії-Нова організували зоотехнічну дослідну і племінну станцію, керівництво якою поклали на М. Ф. Іванова [6].

Запорукою успіху станція була зобов'язана наявності великого різноманіття порід та значної кількості тварин. Як свідчать архівні матеріали, утримували мериносів – 17, каракульських – 1500, курдючних овець – 600 тис голів. У 1925 р. асканійське стадо було поповнено незначною кількістю баранів і маток рамбульє, відібраних особисто М. Ф. Івановим із числа закуплених для СРСР в Америці. Хоча на станцію попала незначна кількість баранів високої племінної цінності, саме вони стали основою для роботи з асканійським рамбульє [10].

Академік М. Ф. Іванов, вивчивши продуктивні якості помісних тварин, намітив шляхи перетворення низькопродуктивного грубововнового вівчарства у високопродуктивне з тонкою та напівтонкою вовною. Принциповий підхід вченого полягав у вдосконаленні місцевих порід на основі поліпшених методів годівлі та утримання, акліматизації кращих іноземних порід, у рішучій реконструкції їх за рахунок складного відтворного схрещування з більш продуктивними породами зарубіжної селекції, міжвидової та міжродової гібридизації, акліматизації й одомашнення ще неосвоєних диких видів тварин. Він обґрунтував залучення з цією метою лінкольнів, шропширів, гемпширів, прекосів, американських рамбульє.

На основі місцевих тонкорунних овець, акліматизованих і поліпшених у типі негретті, інфантадо, рамбульє та частково мазаєвських овець він вивів асканійську тонкорунну породу. М. Ф. Іванов також є автором радянських кориделів як результату схрещування лінкольна з асканійськими мериносами, а також гемпширцигайських овець, отриманих шляхом добору із потомства помісей цигаїських овець з гемпширами. На основі гібридизації дикого муфлона з асканійськими мериносами він отримав гірських мериносів. Запропонована вченим методика породотворення віднесена до золотого фонду світової зоотехнії і є вихідним матеріалом для виведення нових порід сільськогосподарських тварин [4].

Однією із найбільших заслуг вченого є заснування наукової школи. Її вихованці та послідовники: М. М. Лущикін, В. М. Юдін, Г. Р. Литовченко, Л. К. Гребень, П. П. Белехов, В. О. Бальмонт, Г. Є. Бабенко, О. Т. Бойко, Ф. І. Доброгорський, І. Н. Дьячков, Г. Р. Литовченко, В. М. Сюткін, І. Л. Перегон здійснили істотний внесок у подальший розвиток вівчарства.

Після смерті М. Ф. Іванова наукову школу очолив його найближчий учень, академік Л. К. Гребень, який є одним із авторів асканійської тонкорунної породи та інтенсивних типів скороспілих кросбредних м'ясно-вовнових овець. Ученим підготовлено понад 50 докторів і кандидатів наук (К. А. Бозріков, Т. Г. Болотова, Г. Л. Ігнатов, І. Д. Козлов, О. С. Карпова, Н. А. Карпова, М. Г. Капрова, К. П. Летучев, П. І. Польська, В. І. Сідорцов, З. В. Спешнева та ін.) [7].

З 1980 р. науковою школою опікується відомий фахівець у галузі вівчарства П. І. Польська. Серед її основних здобутків методи виведення скороспілих м'ясововнових овець із кросбредною вовною, поглиблення теорії застосування інбридингу, розведення тварин у малих закритих популяціях тощо [8].

Зважаючи на пріоритетність наукових досліджень з вівчарства, які проводить Інститут тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова», в 1992 р. йому надано статус Національного наукового селекційно-генетичного центру в даній галузі. Над розробкою проблем розведення, генетики та відтворення овець також плідно працюють вчені Інституту тваринництва, Інституту біології тварин, Інституту землеробства і тваринництва західного регіону, Буковинського, Закарпатського та Кримського інститутів агропромислового виробництва, а також профільних вищих навчальних закладів. У розвиток окреслених напрямів значний внесок зробили: Д. К. Міхновський, М. В. Штомпель, В. Г. Шуваєв, Г. К. Даниленко, Б. О. Вовченко, Д. Г. Степанов, В. І. Король, Я. Ф. Сулима, І. А. Макар, Т. О. Черномиз, Д. М. Охотіна, І. А. Помітун, І. О. Світличний та ін.

Більше 50 років розвитку вітчизняного вівчарства присвятив талановитий генетик і селекціонер Д. К. Міхновський. За його безпосередньої участі докорінно поліпшено гірськокарпатське вівчарство України. На основі власного досвіду схрещування місцевих гірськокарпатських та цигайських овець, а також аналізу результатів розведення напівгрубововнових овець інших країн світу він дослідив еволюцію типів вовнового покриву овець на основі першочергового використання рецесивних мутацій однорідності вовни в ареалах давньої культури вівчарства Близького Сходу. Серед здобутків вченого – оригінальний метод попередження дефектності вовни на основі зближення строків стрижки та ягніння самок [4].

Новий напрям у теорії селекції овець розвинув М. В. Штомпель. Встановив стабільність рівня і характеру мінливості в популяції незалежно від інтенсивності добору та успіху селекції на збільшення середніх показників продуктивності тварин. Довів відсутність статистичної взаємодії генотип-середовище на відносно коротких і тривалих часових проміжках селекційного процесу в популяції за високого рівня модифікаційної мінливості ознак. В основу обґрунтування селекційної структури стада овець, продуктивної та спадкової специфіки ліній, вибору ознак селекції, розробки методів добору та підбору тварин у стаді поклав об'єктивні закономірності внутріпопуляційної мінливості [3].

До інтенсифікації галузі вівчарства гірських районів українських Карпат значних зусиль доклав Я. Ф. Сулима. Розроблену під його керівництвом методикау покладено в основу виведення української гірськокарпатської породи овець та двох його внутріпородних типів: передкарпатського та

закарпатського, а також закарпатського внутріпородного типу овець у породі прекос. Нова порода овець з високоякісною неоднорідною вовною килимового типу добре пристосована до специфіки природно-кліматичних та господарських умов гірської зони України.

За сучасних умов у зв'язку зі зниженням на світовому ринку попиту на вовну та значним підвищенням його на ягнятину, молоду баранину і овечі сири, для зростання конкурентоспроможності галузі вівчарства в Україні виникає необхідність у його перетворенні з вовнового на м'ясо-вовнове. З цієї метою українськими вченими методом чистопородного розведення та схрещування асканійських вівцематок з австралійськими мериносовими баранами створено новий таврійський внутріпородний тип у складі 4 заводських ліній, тварини якого мають міцну конституцію, притаманний вовново-м'ясному напрямку екстер'єр, помірну складчастість шкіри. Виведено й апробовано асканійську м'ясо-вовнову породу овець з кросбредною вовною у складі 5 внутріпородних типів: асканійські кросбреди, асканійський тип чорноголових овець з кросбредною вовною, одеський, буковинський і дніпропетровський типи.

Створено селекційні стада високопродуктивних овець цигайської та сокільської порід, виведено й апробовано харківський та закарпатський типи овець породи прекос, українську гірськокарпатську породу. Завершено роботу зі створення вітчизняної каракульської багатоплідної породи овець з 2 внутріпородними типами чорного та сірого забарвлення.

Таким чином, українськими вченими досягнуто значного поступу у розвитку вівчарства, що значною мірою було забезпечене дією теоретико-методологічних та науково-організаційних чинників. Це, насамперед, позначилося у становленні мережі спеціалізованих галузевих інституцій та наукових шкіл, вченими яких розроблено основи розведення, генетики та відтворення овець. Низку пріоритетних комплексних досліджень у вівчарстві проведено вченими Інституту тваринництва степових районів М. Ф. Іванова «Асканія-Нова», Інституту тваринництва, Інституту біології тварин, Інституту землеробства і тваринництва західного регіону, Буковинського, Закарпатського та Кримського інститутів агропромислового виробництва, а також профільних вузів.

Література

1. Борисенко Е. Я. Разведение сельскохозяйственных животных / Е. Я. Борисенко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Колос, 1967. – 463 с.
2. Вівчарство України / В. М. Іовенко, П. І. Польська, О. Г. Антонєць та ін.; за ред. В. П. Бурката. – К.: Аграрна наука, 2006. – 614 с.
3. Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН; наук. ред. М. В. Зубець, В. П. Буркат. – К.: Аграрна наука, 1997. – 249 с. – («Українські вчені-аграрії ХХ століття»; кн. 1).
4. Державний архів м. Києва, Ф. Р-357, Оп. 3, Спр. 55, 13 арк.
5. Иванов М. Ф. Полное собрание сочинений: в 7-ми т. / М. Ф. Иванов. – М.: Колос, 1964. – Т. 4. – 779 с.
6. Итоги научно-исследовательской работы Института гибридизации и акклиматизации животных за 15 лет / Под ред. Е. Ф. Лискуна и Я. М. Берзина. – М.: ВАСХНИЛ, 1937. – 160 с.
7. Інститут тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» – Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства / Т. Г. Болотова, В. М. Бова, В. А. Бушаков та ін. – Асканія-Нова, 2007. – 35 с.

8. Польська П. Селекційні досягнення з вівчарства в Україні / П. Польська // Тваринництво України. – 2007. – № 8. – С. 17–19.
9. Рябко В. М. Аскания-Нова в решении научных проблем / В. М. Рябко. – 2-е изд., доп. – Херсон, 2007. – 504 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Ф. 27, Оп. 9, Од. 607, арк. 12–16.

Бородай И.С. Становление и развитие овцеводства на украинских землях.

Освещены основные вехи становления и развития овцеводства в Украине в контексте теоретически-методологических и научно-организационных факторов. Обобщены приоритетные направления деятельности и достижения научных институций в данной отрасли.

Ключевые слова: овцеводство, domestикация, племенное дело.

Boroday I.S. The foundation and development sheep-breeding in Ukrainian earths.

The basic marks formation and development Ukrainian sheep-breeding in a context of the theoretical-methodological and scientific-organizational factors were covered. The priority directions of activity and achievement of scientific institutions in that of branch were generalized.

Key words: sheep-breeding, domestication, breeding business.

Бородай Ірина Сергіївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу інтелектуальної власності, маркетингу інновацій та аспірантури Інституту розведення і генетики тварин Національної академії аграрних наук України.

Рецензент: **Євдокимов М.О.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
13.01.2012